

1.

บทนำเรื่อง : ความหมาย, ขอบเขตและเป้าหมายของ “นิติปรัชญา”

สำหรับการเริ่มต้นศึกษาวิชานิติปรัชญา สิ่งแรกสุดที่สมควรทำความเข้าใจกัน น่าจะอยู่ที่การศึกษาความหมายหรือขอบเขตความหมายคำว่า “นิติปรัชญา” เสียก่อน ซึ่งเป็นคำที่แปลมาจากภาษาอังกฤษว่า Legal philosophy หรือ philosophy of law อันมีความหมายเหมือนกัน ทั้งสองคำสุดแต่จะนิยมเลือกใช้

ในการอธิบายศัพท์ชื่อวิชานี้ ในขั้นแรกจะวิเคราะห์แยกแยะจากรูปคำศัพท์ภาษาไทยก่อน จากนั้นจึงจะสรุปอธิบายความหมายจากรากศัพท์ภาษาตะวันตก

คำว่า “นิติปรัชญา” โดยรูปคำทางภาษาไทย กล่าวได้ว่าเป็นคำที่ค่อนข้างใหม่ หากจะแปลตรงตัวหยาบ ๆ ตามตัวอักษรก็หมายถึง ปรัชญาของกฎหมายหรือปรัชญาเกี่ยวกับกฎหมาย ซึ่งเกิดจากการเอาคำสองคำมาสมาสกันคือคำว่า นิติ + ปรัชญา

คำถามที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ในขั้นต้นนี้คงต้องเริ่มว่า “นิติ” คืออะไรและ “ปรัชญา” คืออะไร ในความหมายซึ่งเป็นที่เข้าใจกันทั่วไปนั้น “นิติ” ย่อมแปลหรือหมายความถึง “กฎหมาย” ซึ่งก็คงไม่ผิดในความหมายที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน แต่หากสาวลึกลงไปสักนิดพิจารณาที่รากศัพท์ดั้งเดิมในภาษาอินเดียแล้ว เราจะพบว่า คำว่า “นิติ” นั้นเดิมแปลว่าหรือหมายความถึง ขนบธรรมเนียม ดังเช่นมีถ้อยคำโบราณที่ว่า “ราชนิติ” หรือ “โลกนิติ” ส่วนคำที่มีความหมายว่ากฎหมายตามความเข้าใจปัจจุบันนั้นภาษาไทยดั้งเดิมเราใช้คำว่า “ธรรม” ดังที่มีชื่อเรียกกฎหมายที่ใช้ในสมัยอยุธยาหรือรัตนโกสินทร์ช่วงต้น ๆ ว่า “พระธรรมศาสตร์” หรือคัมภีร์พระธรรมศาสตร์⁽¹⁾ ตามแนวความคิดของอินเดีย รากศัพท์ภาษาสันสกฤตของคำว่า “ธรรม” มาจากรากศัพท์ว่า “กฏ” (กริ-ตะ) แปลว่าความสม่ำเสมอ ตัวอย่างคือพระอาทิตย์ย่อมขึ้นทางทิศตะวันออก และตกทางทิศตะวันตก เป็นอย่างนี้อย่างสม่ำเสมอ เป็นเวลาหลายล้านปีนั้นคือธรรมะ⁽²⁾ ในการปกครอง

(1) ดู ปรีดี เกษมทรัพย์, “เอกสารประกอบการศึกษาวิชานิติปรัชญา ชั้นปริญญาตรีภาคหนึ่ง บทนำทางทฤษฎี”, (คณะกรรมการบริการทางวิชาการ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), หน้า 3

(2) เกษม ศิริสัมพันธ์, “ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย”, (เอกสารประกอบการบรรยาย วิชา น.460 ประวัติศาสตร์กฎหมาย, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), หน้า 11

สังคมของอินเดียโบราณถือว่าต้องปกครองให้เป็นไปตามหลักธรรม คืออย่าให้นกริตนกรอย ต้องให้เป็นไปโดยสม่ำเสมอ หลังจากยุคพระเวทได้เกิดคัมภีร์ขึ้นเรียกว่า “ธรรมศาสตร์” ซึ่งหมายถึง วิทยาการที่ว่าด้วยความสม่ำเสมอของสังคมและต้องมีการลงโทษผู้ฝ่าฝืน โดยนัยนี้ กฎหมายคือการรักษาความสม่ำเสมอในสังคมด้วยใช้อำนาจลงโทษเป็นเครื่องควบคุม

ในแง่ของการสาวความหมายดั้งเดิมของคำว่ากฎหมายดังกล่าว หลาย ๆ คนอาจรู้สึกสับสน อยู่บ้างที่กล่าวว่า “กฎหมาย” มาจากคำว่า “ธรรม” เหตุแห่งความสับสนเช่นนี้อาจเป็นเพราะส่วนใหญ่ ค้นเคยเข้าใจคำว่า “ธรรม” ว่า หมายถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าหรือคำสอนทางศาสนา มากกว่าอย่างอื่น แต่แท้จริงแล้ว คำว่าธรรมหรือธรรมะมีความหมายหรือนัยที่ค่อนข้างกว้างขวาง ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าหมายถึงกฎหมายด้วย

น่าสังเกตว่าความหลากหลายแห่งความหมายคำว่าธรรมะ มิใช่เป็นความหลากหลายที่เป็นอิสระเอกเทศเสียทีเดียวแต่หากมีจุดเชื่อมโยงความหมายที่ค่อนข้างน่าสนใจ

กล่าวจากแง่มุมของพุทธธรรม คำว่าธรรมะอาจมีความหมายในแนวลึกกว่าหมายถึงกฎ ธรรมชาติหรือความเป็นไปต่าง ๆ ของสรรพสิ่งตามธรรมชาติ ซึ่งอาศัยความสัมพันธ์และความ เป็นปัจจัยเนื่องอาศัยกันของสิ่งทั้งหลายเอง โดยไม่มีตัวการอย่างอื่นที่นอกเหนือออกไปในฐานะ ผู้สร้างหรือผู้บันดาล⁽³⁾

ถ้าหากยอมรับว่า ธรรมคือธรรมชาติ หรือกฎธรรมชาติแล้ว ประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจ อาจมีขึ้นได้ด้วยการเริ่มต้นคำถามว่า เป็นไปได้ไหม (โดยอาศัยหลักเทียบเคียง) ที่เราจะแปล ความหมายของคำกฎหมายว่าหมายถึง ธรรมชาติหรือกฎธรรมชาติ

กฎหมาย	=	ธรรม
ธรรม	=	ธรรมชาติ, กฎธรรมชาติ
∴ กฎหมาย	=	ธรรมชาติ, กฎธรรมชาติ

การแปลความคำว่า “ธรรม” ที่น่าสนใจอีกมุมหนึ่ง ปรากฏอยู่ในงานเขียนของท่าน อาจารย์ พุทธทาสภิกขุ ซึ่งเพียรอธิบายความหมายที่แท้จริงของธรรมะว่าหมายถึง “หน้าที่หรือหน้าที่ ที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ”⁽⁴⁾ นัยของคำว่า “หน้าที่” เช่นนี้อาจนับว่า มีจุดเชื่อมโยงที่สอดคล้องกับความหมายของคำว่า “กฎหมาย” ในระดับสำคัญคำที่กฎหมายเป็น ข้อบังคับหรือกฎเกณฑ์ทั่วไปที่บุคคลทั่วไปมีหน้าที่ต้องเคารพเชื่อฟังหรือต้องปฏิบัติตาม (The

(3) ดู พระราชาวรมณี, “พุทธธรรม”, (สำนักพิมพ์สุภาพใจ, 2526), หน้า 19
(4) ดูตัวอย่างใน พุทธทาส. “ศิลปสำหรับการมีชีวิตอยู่ในโลก”, (กลุ่มศึกษาและปฏิบัติธรรม, 2527), คำอนุโมทนา หน้า 1, พุทธทาสภิกขุ, “เพชรในพระไตรปิฎก สวรรค์ในทุกอริยาบท” (หนังสือที่ระลึกในงานธรรมสมโภชฉลองอายุครบ 80 ปี พุทธทาส อินทปัญโญ 27 พฤษภาคม 2529) หน้า 59

duty to obey the law) ดังสุภาษิตกฎหมายที่ว่า “การเคารพต่อกฎหมายคือสาระสำคัญของกฎหมาย” (Obedient est legis essentia)

นอกจากนี้ ท่านอาจารย์พุทธทาสยังได้กล่าวอธิบายคำ “ธรรม” ว่ามีรากที่มาจากคำว่า “ธ” หรือ “ทรง” ซึ่งมีความหมายตามมูลศัพท์ว่า “สิ่งที่ทรงไว้” หรือ “ทรงสิ่งทั้งหลายไว้”⁽⁵⁾

ตัวอย่างการแปลความคำว่า “ธรรม” ของท่านอาจารย์พุทธทาสทั้งสองนัยข้างต้น หากจับความเพียงรูปศัพท์ก็อาจฟังดูแตกต่างกันที่แปลว่า “หน้าที่” ที่หนึ่งและ “ทรงสิ่งทั้งหลายไว้” อีกที่หนึ่ง แต่แท้จริงแล้วทั้งสองความหมายต่างมีความสัมพันธ์เชื่อมต่อกัน ซ้ำยังสมควรแปลความรวมกันอีกด้วย เมื่อเป็นเช่นนั้น “ธรรม” จึงมิใช่เป็นแต่เพียงหน้าที่ลอย ๆ แต่หากเป็น “หน้าที่” หรือสิ่งที่มนุษย์ต้องกระทำ เพื่อ “ทรงสิ่งทั้งหลายไว้” (อันหมายรวมถึงชีวิตหรือความสัมพันธ์แห่งชีวิตตามธรรมชาติ) ให้เป็นปกติสุข หากแปลความได้เช่นนั้นแล้วจึงจะเริ่มเข้าใจว่าทำไมจึงมีการให้ความหมายศาสนาอย่างกว้างว่า คือ “ระบบการหนัก” ทำไมจึงกล่าวว่า แม้กระทั่งสิ่งมีชีวิตอื่น ไม่ว่าจะเป็สัตว์หรือต้นไม้ก็มีศาสนา หรือมี “ธรรม” ที่มันรู้เองโดยธรรมชาติ⁽⁶⁾

น่าจะแน่ใจว่าหากเราเชื่อมต่อการแปลความคำว่า “ธรรม” กับ “กฎหมาย” ตามนัยต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ตามภูมิปัญญาดั้งเดิมของเรา กฎหมายเป็นเรื่อง หน้าที่เป็นสิ่งที่มิสภาพบังคับโดยตัวเอง และเป็นสิ่งที่มนุษย์จำเป็นต้องมีหรือต้องปฏิบัติตามเพื่อความอยู่รอด (ทรงสิ่งทั้งหลายไว้) ของทั้งตัวเองและสังคม

ข้อสรุปในเชิง “ทดลอง” ดีความดังกล่าว อาจชวนให้ฉันใจได้ว่ามีความชอบธรรมแห่งตรรกะรองรับเพียงใดและมีประโยชน์สักเพียงไหน อย่างไรก็ตามในขั้นนี้ใคร่ชี้ว่าประเด็นข้อสรุปข้างต้นอาจมีความสำคัญมากเรื่องหนึ่งในแง่ของการศึกษาปรัชญากฎหมายหรือความคิดทางกฎหมายในบทต่อไปภายหลัง โดยเฉพาะการศึกษาในเชิงเปรียบเทียบความคิดหรือปรัชญากฎหมายของสังคมไทยกับสังคมตะวันตก ซึ่งปรากฏสำนักคิดทางปรัชญา กฎหมายสำนักหนึ่งที่มีอิทธิพลและมีอายุยาวนานมานับพัน ๆ ปีตั้งแต่สมัยกรีกโบราณ กล่าวคือสำนักกฎหมายธรรมชาติ หรือ Natural law school อันเป็นสำนักคิดที่เชื่อว่ามิกฎแห่งธรรมชาติหรือกฎศีลธรรมในธรรมชาติที่เป็นสากลไม่เปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งกฎหมายหรือกำหนดควบคุมเนื้อหาสาระของกฎหมายทั้งปวงของมนุษย์

(5) ดู อาทิ, พุทธทาสภิกขุ, “แก่นพุทธศาสนา”, (สำนักพิมพ์ธรรมบุชา, 2515), หน้า 95, 119

ดูเพิ่มเติม พระยาวิเชียรสุนทร(วิม พลกุล), “ธรรมะกับกฎหมาย” ใน ปริดี เกษมทรัพย์, นิติปรัชญา, ภาคสอง : “บทนำทางประวัติศาสตร์” (คณะกรรมการบริการทางวิชาการ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526) หน้า 271 : ธรรมะศัพท์นี้แปลตามความหมายว่าสภาพที่ทรงไว้, ที่รักษาไว้, ทรงหรือรักษาไว้ซึ่งผู้ปฏิบัติ

(6) พุทธทาสภิกขุ, “พุทธศาสนากับคนรุ่นใหม่และสังคมไทยในอนาคต”, (ปาจารย์สารปีที่ 14 ฉบับที่ 3 พฤษภาคม - มิถุนายน 2530), หน้า 147-8

พุทธทาสภิกขุ

ขอยุติประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายกับธรรมชาติ และเรื่องสำนักกฎหมายธรรมชาติไว้เพียงสั้น ๆ แค่นี้ก่อน รายละเอียด, คำอธิบายตลอดจนคำวิจารณ์ที่พิสดารในเรื่องนี้จะขอเก็บไว้พูดกันอย่างจริงจังอีกครั้งเมื่อถึงเรื่องทฤษฎีกฎหมายธรรมชาติหรือสำนักกฎหมายธรรมชาติในภายหลัง ในที่นี้ก็เพียงต้องการให้รู้เป็นเบื้องต้นว่าในแง่วิเคราะห์ศัพท์คำว่ากฎหมายนั้นโดยรากศัพท์ดั้งเดิม มาจากคำว่า ธรรมะ อันอาจแปลความหมายถึงธรรมชาติด้วย และจากการแปลความเช่นนี้ได้นำไปสู่ความสัมพันธ์สอดคล้องในระดับหนึ่งของคำว่ากฎหมาย จากทรรศนะ ฝ่ายตะวันออกกับทรรศนะของฝ่ายตะวันตก ซึ่งปรากฏอยู่ในความคิดทางปรัชญากฎหมายของสำนักกฎหมายธรรมชาติดังกล่าว อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตเบื้องต้นว่า ประเด็นเรื่องความสัมพันธ์สอดคล้อง เช่นกล่าว คงมิใช่ประเด็นเดียวกับเรื่องความถูกต้องของการแปลความหมายของ “กฎหมาย” จากทรรศนะของตะวันออกและตะวันตกดังกล่าว ซึ่งเป็นประเด็นที่ต้องแยกพิจารณาอีกส่วนต่อไป

และทั้งหมดนี้ก็คือการแปลความคำว่า “นิติ” และ “กฎหมาย” ในภาคภาษาไทย ซึ่งมีรากที่มาแห่งความหมายดั้งเดิมในเชิง “ปรัชญา” ที่น่าสนใจประเด็นหนึ่งซึ่งใครจะยกขึ้นกล่าวเป็นปฐม

เมื่อได้ให้วิเคราะห์ศัพท์คำว่า “นิติ” หรือ “กฎหมาย” แล้ว คำถามในเชิงวิเคราะห์ศัพท์ ถัดมาก็คือ “ปรัชญา” นั้นแปลอะไร

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน แปลความว่า ปรัชญาคือ วิชาว่าด้วยหลักแห่งความรู้ และความจริง ปรีดี พนมยงค์ก็เคยแปลคำ ๆ นี้ว่า หมายถึง “ยอดสรุปของวิชา” หรือ “วิทยาของวิชาทั้งหลาย” คำว่า “ปรัชญา” นี้ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงษ์ประพันธ์ ได้ทรงเป็นผู้บัญญัติขึ้น โดยมีที่มาจากรากศัพท์ในภาษาสันสกฤตว่า “ปรชญา” อันแปลว่า “ความปราดเปรื่องหรือความรอบรู้”⁽⁷⁾ เมื่อกล่าวในเชิงศึกษาเปรียบเทียบ “ปรัชญา” ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า “Philosophy” ซึ่งมีรากศัพท์จากคำในภาษากรีกโบราณ คือ “Philosophia” (philos + sophia) “Philo” แปลว่ารัก และ “Sophia” แปลว่าความฉลาด แปลรวมความคงได้ความว่า “การรักและมั่นในความฉลาดและวิชาการ”⁽⁸⁾ หรืออาจแปลว่า การรักปัญญาความรู้หรือการรักการแสวงหาปัญญาความรู้ (The love or pursuit of wisdom) โดยผู้รักในการแสวงหาปัญญาความรู้ ก็ถูกเรียกว่า “ปรัชญาเมธี” กล่าวโดยสรุปแล้ว ปรัชญาจึงหมายถึงการรักการแสวงหาความรู้หรือสัจธรรม

(7) วิษณุ เครืองาม, “คำอธิบายความรู้เบื้องต้นทางนิติปรัชญา”, (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), หน้า 2

(8) รองพล เจริญพันธ์, “นิติปรัชญา”, (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2520), หน้า 3 เพลโตได้นิยามคำ Philosophy ว่า “การแสวงหาที่แจ่มแจ้งเห็นจริงว่าอะไรเป็นยอดแห่งสภาวะทั้งหลาย” อังโน ปรีดี พนมยงค์ “รัฐบุรุษสอนปรัชญา”, ในวารสารหม่อมความยุติธรรม, ฉบับที่ 11 มกราคม 2530, หน้า 20

ในแง่ของความเป็นศาสตร์ อาจกล่าวได้ว่า ปรัชญา เป็นวิชาความรู้แขนงแรกของโลก ซึ่งมีความเชื่อว่าจะเกิดขึ้นจากตำราพระเวทของอินเดียเมื่อสามพันปีก่อน แต่บางกระแสกล่าวว่า ปรัชญา กำเนิดขึ้นโดย เมธีกรีกชื่อ ธาลีส (Thales) เมื่อ 2,600 ปีก่อน โดยมีพัฒนาการต่อเติมความสมบูรณ์มาโดยนักคิดรุ่นถัดมาหลาย ๆ คน

ปรัชญาแบ่งออกเป็นสองสาขาใหญ่ ๆ คือ

- (1) ปรัชญาบริสุทธิ์ (Pure Philosophy)
- (2) ปรัชญาประยุกต์ (Applied Philosophy)

ปรัชญาบริสุทธิ์ โดยแท้แบ่งออกเป็น 5 สาขา คือ

1. อภิปรัชญา, นอกเหนือธรรมชาติ, สัมบูรณ์ภาพ (Metaphysics) คือปรัชญา ซึ่งมุ่งศึกษาหรือสอบค้นปัญหาเกี่ยวกับสัจธรรมของโลกหรือสิ่งซึ่งดำรงอย่างแท้จริงในโลกหรือจักรวาลอันเป็นปัญหาที่ลึกซึ้งและละเอียดอ่อนเป็นการศึกษาอย่างเป็นระบบต่อปัญหาพื้นฐานที่เกี่ยวกับธรรมชาติเบื้องสุดท้ายของความเป็นจริงและของความรู้มนุษย์ โดยทั่วไปการสอบค้นดังกล่าวก็มักใช้วิธีโต้แย้งคิดหาเหตุผล อภิปรัชญาจะมุ่งหาสิ่งจะเกี่ยวกับ “ความเป็น” (Being) ของสรรพสิ่งทั้งที่เป็นรูปธรรมนามธรรมเพื่อไขไปสู่คำถามสำคัญว่าในโลกแห่งสรรพสิ่งอันหลากหลายมีสิ่งอันเป็นนิรันดร์ที่ดำรงอยู่โดยเฉพาะคอยกำกับอยู่เบื้องหลังหรือไม่, มีสิ่งที่อยู่นอกเหนือประสบการณ์หรือนอกเหนือการเอื้อมถึงของประสบการณ์ปกติหรือไม่ แก่นหรือสาร (Substance) อันเป็นนิรันดร์นั้น (ถ้ามี) คืออะไร และมีลักษณะอย่างไร ในอีกความหมายหนึ่งก็เห็นว่า ปรัชญา “เหนือธรรมชาติ” เป็นเรื่องการค้นคว้าสมมุติฐานของโลกและสภาวะทั้งหลายนอกเหนือจากการสัมผัสได้ จากปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ โดยตั้งศรัทธาเชื่อว่า มีสิ่งแท้จริงหรือสущุทธิภาวะตั้งอยู่กับที่เหนือโลกและปรากฏการณ์ธรรมชาติ⁽⁹⁾

2. ญาณวิทยา (Epistemology) หรือทฤษฎีทางปรัชญาเกี่ยวกับความรู้เป็นปรัชญาที่มุ่งหาคำจำกัดความของความรู้ว่าคืออะไร (What is knowledge), มุ่งแยกแยะความหลากหลายสำคัญของความรู้, มุ่งบ่งชี้แหล่งกำเนิดความรู้ และสร้างขอบเขตจำกัดของความรู้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ญาณวิทยาเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยวิธีค้นหาคำตอบปัญหาต่าง ๆ ในทางปรัชญา

3. ตรรกวิทยา (Logic) ศึกษาถึงกฎเกณฑ์ในการใช้เหตุผลโต้แย้ง

4. จริยศาสตร์ (Ethics) เป็นสาขาปรัชญาที่มุ่งศึกษาปัญหาในทางศีลธรรมและคุณค่าต่าง ๆ ของความประพฤติ ด้วยการพิจารณาปัญหาว่าความดีคืออะไร มีสิ่งใดเป็นมาตรฐานในการวัด

(9) ดู ปรีดี พนมยงค์, “รัฐบุรุษสอนปรัชญา”, อ้างแล้ว, หน้า 20

5. สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) คือศาสตร์ที่ว่าด้วยความงามคุณค่าของความงาม ตลอดจนสิ่งซึ่งถือว่าเป็นมาตรฐานของความงาม

ส่วนปรัชญาประยุกต์ (Applied Philosophy) นั้น เป็นการนำเอาแนวความคิดและวิธีการทางปรัชญาบริสุทธิ์ไปใช้กับศาสตร์สาขาต่าง ๆ ซึ่งทำให้เกิดปรัชญาเฉพาะในแต่ละสาขา เช่น

- ปรัชญากฎหมาย
- ปรัชญาการเมือง
- ปรัชญาการศึกษา
- ปรัชญาประวัติศาสตร์
- ฯลฯ

ความหมายและสาขาต่าง ๆ ของปรัชญาที่กล่าวถึงข้างต้นเชื่อว่าคงทำให้เห็นภาพร่างคร่าว ๆ ของสิ่งที่เรียกว่า ปรัชญา แม้จะไม่แจ่มชัดนักก็ตาม ประเด็นสำคัญหนึ่งในเรื่องธรรมชาติหรือความหมายของปรัชญาก็คือปรัชญาเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยการคิดหรือวิธีคิดที่มุ่งหาคำตอบเกี่ยวกับโลกและชีวิตต่าง ๆ ในฐานะที่เป็นส่วนทั้งหมด (as a whole) มิใช่ศึกษาเพียงด้านใดด้านหนึ่งของโลกหรือชีวิต ธรรมชาติของวิชาปรัชญาจึงประกอบทั้งส่วนที่มีลักษณะวิพากษ์ (Critical), เป็นการศึกษาปัญหาขั้นพื้นฐานและยังเป็นเรื่องการแสวงหาโลกทัศน์⁽¹⁰⁾ ในแง่นี้เองที่ในการศึกษาปรัชญาจำเป็นต้องใช้การใคร่ครวญหรือจินตนาการเพื่อให้บรรลุถึงความเข้าใจ การตรึกตรองหรือที่เรียกในภาษาบาลีว่า “วิตก” คือการใช้ปัญญาคิดค้นเพื่อบรรลุถึงความเข้าใจในความหมายอันแท้จริงและลึกซึ้งของสิ่งที่ดำรงอยู่⁽¹¹⁾ อย่างไรก็ตามการใคร่ครวญคิดค้นหาสัจธรรมดังกล่าวคงมิได้หมายความว่าในท้ายที่สุดจะมีคำตอบเด็ดขาดซึ่งเป็นภววิสัย (Objective) ที่ทุกคนต้องยอมรับความถูกต้อง โดยเหตุที่ปริมณฑลของการศึกษาปรัชญามีขอบเขตที่กว้างขวางเกี่ยวกับความซับซ้อนของโลกหรือชีวิตโดยส่วนรวมประเด็นสรุปต่าง ๆ จึงมิใช่เป็นเรื่องง่าย ๆ ที่ทุกคนยอมรับทำนองสองบวกสองเป็นสี่ เฉพาะอย่างยิ่งเมื่อคำนึงถึงว่าบ่อยครั้งที่ประเด็นถกเถียงของปรัชญาเป็นเรื่องที่อยู่นอกขอบข่ายของการพิสูจน์ในเชิงวิทยาศาสตร์ หรือเป็นเรื่องที่อยู่พ้นเลยจากประสบการณ์หรือผัสสะปกติของมนุษย์ดังกรณีของอภิปรัชญาที่อาจมองได้ว่าเป็นเรื่องลึกลับตรงนี้เองที่รัสเซลล์ (Bertrand Russell, 1872-1970) กล่าวไว้อย่างชวนคิดว่าปรัชญาเป็นเรื่องที่อยู่ระหว่างวิทยาศาสตร์และเทววิทยา ซึ่งหมายความว่า ปรัชญาในบางแง่มีลักษณะแน่นอนตายตัว

(10) วิทย์ วิศุทเวทย์, “ปรัชญาทั่วไป”, (สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2529), หน้า 166

(11) ธนิต คอมันต์, “ปรัชญากฎหมาย” (แผ่นปลิวคำบรรยายวิชาปรัชญากฎหมาย ชั้นปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), หน้า 3

และปรนัย (Objective) และในแง่อื่น ๆ ก็มีลักษณะเป็นเรื่องที่ไม่สามารถตกลงกันได้⁽¹²⁾ แม้จะผ่านการถกเถียงมานับพัน ๆ ปี ตัวอย่างสนับสนุนประเด็นนี้อาจพิจารณาได้จากข้อถกเถียงพื้นฐานสำคัญหนึ่งที่ดำรงอยู่มาตลอดในประวัติศาสตร์ของปรัชญาคือข้อถกเถียงเรื่องสภาพเหนือกว่าระหว่างจิตและวัตถุ ข้อถกเถียงเรื่องโลกแห่งจิตและโลกแห่งวัตถุ จิตอยู่เหนือเป็นผู้กำหนดวัตถุหรือวัตถุเป็นตัวกำหนดจิต⁽¹³⁾ นำสังเกตอย่างยิ่งว่าความไม่ลงรอย, ไร้ข้อยุติในปัญหาสำคัญทางปรัชญาคือลักษณะธรรมชาติของปรัชญา ลักษณะประการสำคัญนี้เองที่อาจเรียกว่าเป็นคุณูปการ (Contribution) อันสำคัญของการเรียนรู้ปรัชญาซึ่งกระตุ้นหรือจุดความนึกคิดของมนุษย์ให้เคลื่อนไหวอยู่เสมอ มิใช่จมนิ่งอยู่กับคำตอบสุดท้ายใด ๆ ในแง่นี้เอง จะโดยรู้ตัวหรือไม่ก็ตามที่การศึกษาปรัชญา บังคับให้มนุษย์ต้องยอมรับในโลกแห่งความไม่แน่นอนหรือความเป็นอนิจจังของโลกและชีวิต ยอมรับเรื่องความอ่อนด้อยของสติปัญญามนุษย์ที่แม้จะอ้างว่าประเสริฐเลิศกว่าสิ่งมีชีวิตใด ๆ แต่แท้จริงแล้วความรู้หรือคำตอบต่าง ๆ ที่ค้นพบก็ยังเป็นสิ่งน้อยนิดในจักรวาล และหยาบเกินกว่าที่จะให้ทุกคนยอมรับได้ หากการศึกษาปรัชญาทำให้มนุษย์ยอมรับเรื่องความอ่อนแอและความไม่มั่นคงในจิตใจมนุษย์, สติปัญญา, การค้นพบต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้ย่อมทำให้เกิดการตรวจสอบทบทวนความคิดอยู่เสมอ ๆ และจากจุดนี้ หากเราเชื่อคำกล่าวของโสกราตีส (Socrates/c. 470-399 BC.) ที่ว่า “ชีวิตที่ขาดการตรวจสอบย่อมไม่มีคุณค่าควรแก่การดำรงอยู่” เราก็คงเริ่มเห็นถึงความสำคัญของปรัชญาได้บ้างกระมัง

หลังจากได้ถกเถียงถึงความหมายของคำว่า “นิติ”, “กฎหมาย” และ “ปรัชญา” กันมาพอสมควรแล้ว คงต้องหันมามองกันเสียทีว่า แล้ว “นิติปรัชญา” หรือ “ปรัชญากฎหมาย” คืออะไร

(12) ปรีดี เกษมทรัพย์, “เอกสารประกอบการศึกษาวิชานิติปรัชญา ชั้นปริญญาตรี ภาคหนึ่ง บทนำทางทฤษฎี” อ้างแล้ว, หน้า 119

เมื่อหันมาเปรียบเทียบกับวิทยาศาสตร์ รัสเซลล์ยังไปไกลถึงกับกล่าวว่าวิทยาศาสตร์เป็นเรื่องที่เราได้แต่ปรัชญาเป็นเรื่องที่เราไม่รู้ จากจุดนี้เลยมีผู้นำไปสรุปทำนองเสียดสีว่า จุดหมายอันชอบธรรมของปรัชญา คือการศึกษาอย่างเป็นระบบเกี่ยวกับความคิดที่สับสนยุ่งเหยิงต่าง ๆ (C. Perelman, “The Idea of Justice and the Problem of Argument” (1963), P.4) คำกล่าวของรัสเซลล์ข้างต้น ตลอดจนข้อสรุปของนักคิดท่านอื่นที่ตามมานั้นชวนให้ต้องคิดทบทวนถึงทรรศนะของท่านอาจารย์พุทธทาสที่ไม่เห็นชอบด้วยกับการแปลคำ Philosophy ว่า “ปรัชญา” โดยที่ท่านถือว่า Philosophy แท้จริงเป็นเรื่องการคิดคำนวณหรือการตั้งสมมติฐานด้วยเหตุผลที่ไม่สิ้นสุด น่าจะแปลว่า “คณิตศาสตร์” มากกว่าอันตรงข้ามกับความหมายแท้จริงของ “ปรัชญา” ที่ถือว่าเป็นเรื่องของความจริง, ของจริงที่ปรากฏชัดแจ้ง (ดู พุทธทาสภิกขุ, “พุทธศาสนากับคนรุ่นใหม่และสังคมไทยในอนาคต”, อ้างแล้ว, หน้า 147)

(13) W. Friedmann, “Legal Theory”, (Columbia University Press, New York 1967), P. 253

ได้กล่าวแล้วว่า “นิติปรัชญา” เป็นวิชาสาขาหนึ่งในปรัชญาประยุกต์ (Applied Philosophy) จากแนววิเคราะห์ถ้อยคำที่ผ่านมากองอาจทำให้มองเห็นความหมายคร่าว ๆ ว่านิติปรัชญา น่าจะเป็นการศึกษาถึงภาพรวม ๆ ของกฎหมายในเชิงปรัชญากล่าว คือเรื่องธรรมชาติของกฎหมาย หรือความสัมพันธ์ของกฎหมายกับจริยธรรม เป็นต้น

หากพิจารณากันในรายละเอียดของนิยามความหมาย เราจะพบความหมายของนิติปรัชญาต่าง ๆ เช่น

George Whitecross Paton : นิติปรัชญาเป็นวิธีการศึกษาที่มีลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งเนื่องด้วยมิใช่เป็นการศึกษากฎหมายของประเทศใดประเทศหนึ่ง แต่หากเป็นการศึกษาแนวความคิดทั่วไปในดวกกฎหมาย

R.W.M. Dias : นิติปรัชญาเป็นการศึกษาเกี่ยวกับโครงสร้าง, การใช้และบทบาทของกฎหมาย ตลอดจนแนวความคิดเกี่ยวกับกฎหมาย

Julius Stone : นิติปรัชญาเป็นเรื่องการตรวจสอบศึกษาของนักกฎหมายต่อหลักการ, อุดมคติ และเทคนิคของกฎหมายในแง่มุมมองความคิดจากความรอบรู้ปัจจุบัน

หรือในทรรศนะของอาจารย์ผู้สอนวิชานิติปรัชญาของไทยก็ได้ให้นิยามต่าง ๆ กันดังอาทิ⁽¹⁴⁾

(1) “นิติปรัชญาศึกษาถึงรากฐานทางทฤษฎีของกฎหมาย (Theoretical foundation of law) ศึกษาถึงอุดมคติสูงสุดหรือคุณค่าอันแท้จริงของกฎหมาย หรือแก่นสาระของกฎหมาย (Nature of law).....ความมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ของกฎหมายอยู่ที่ไหน คำตอบเหล่านี้ย่อมจะแตกต่างกันไปตามสำนักความคิดทางปรัชญานิติปรัชญาศึกษาว่าทำไมคนจึงต้องยอมรับนับถือกฎหมาย (Validity of law) นอกจากนี้แล้ว นิติปรัชญาจะกล่าวถึงเรื่องความยุติธรรม และความสัมพันธ์ ระหว่างกฎหมายกับความยุติธรรม”.....ดร.ปรีดี เกษมทรัพย์

(2) “วิชาปรัชญากฎหมาย ได้แก่ การศึกษาถึงหลักการพื้นฐานอย่างลึกซึ้งในกฎหมาย เพื่อแสวงหาอุดมการณ์ขั้นสุดท้าย และค่านิยมที่แท้จริงของกฎหมาย เช่น ปัญหาว่าด้วยลักษณะอันแท้จริงของกฎหมายคืออะไร เหตุใดจึงต้องมีกฎหมาย กฎหมายมีคุณประโยชน์อย่างไร รากฐานของกฎหมายมีอยู่อย่างไร เจตนารมณ์ของกฎหมายคืออะไร แนวความคิดและทฤษฎีทางกฎหมายโบราณกับปัจจุบันมีข้อแตกต่างกันอย่างไร เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องของวิชาปรัชญากฎหมายทั้งสิ้น แต่วิชาปรัชญากฎหมายจะไม่มุ่งไปถึงเนื้อหาหรือรายละเอียดของบทบัญญัติแห่งกฎหมายในปัจจุบัน”.....ดร.อุกฤษ มงคลนาวิน

(3) “นิติปรัชญาเป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายกับความยุติธรรม เป็น

(14) วิชาญ เครื่องาม, “คำอธิบายความรู้เบื้องต้นทางนิติปรัชญา”, อ่างแล้ว, หน้า 7

Russell, Bertrand (1872-) : photograph.

การศึกษาให้เข้าถึงซึ่งสังขธรรม, วิญญาณกฎหมาย หรือสิ่งที่เป็นคุณค่าหลักการ และทฤษฎีซึ่งอยู่เบื้องหลังตัวบท และวิธีการทางกฎหมาย”(15).....ดร.รองพล เจริญพันธ์

(4) “นิติปรัชญา หมายถึงวิชาที่ศึกษาถึงกฎหมายในลักษณะที่เป็นทฤษฎีมิใช่หลักหรือตัวบทกฎหมายเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ ทฤษฎีที่ว่านี้หมายถึงทฤษฎีว่าด้วยความหมายของกฎหมาย กำเนิดของกฎหมาย ประเภทของกฎหมาย เจตนารมณ์ของกฎหมาย และเรื่องราวต่าง ๆ อันแทรกอยู่ในระบบกฎหมายทุกระบบตลอดเวลา เช่น ความยุติธรรม สิทธิ เสรีภาพ ความรับผิดชอบ อำนาจ หน้าที่ เป็นต้น ซึ่งเห็นได้ว่าเป็นการศึกษาหัวข้อนามธรรมในทางกฎหมายมิใช่ตัวบทกฎหมายใดโดยเฉพาะ ทั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำความคิดรวบยอดในทางกฎหมายเหล่านี้ไปตอบคำถามที่ว่าทำอย่างไรจึงจะออกกฎหมายใช้กฎหมายหรือตีความกฎหมายได้อย่างยุติธรรม ส่วนวิธีการให้คำตอบหรือวิธีการอธิบายคำตอบย่อมแตกต่างกันไปตามสำนักความคิดแต่ละสำนัก ซึ่งจะนำมาศึกษาในวิชานี้เพื่อให้ผู้ศึกษาได้ทราบ และเลือกความคิดที่ตนเห็นชอบด้วย”.....ดร.วิษณุ เครืองาม

นอกจากนี้ก็ยังมีส่วนเห็นว่า : ปัญหารากฐานในทางนิติปรัชญามีอยู่ 3 ประการด้วยกันคือ

- (1) ปัญหาว่ากฎหมายคืออะไร (What is Law?)
- (2) ปัญหาว่ากฎหมายมีผลบังคับได้อย่างไร (How does it come to be binding?)
- (3) ปัญหาว่าอะไรควรถือเป็นหลักการที่ผู้บัญญัติกฎหมายพึงยึดถือเป็นแนวทางในการบัญญัติกฎหมายขึ้นใช้บังคับให้เกิดความเป็นธรรมได้ (What principles should guide the legislation?).....Stanmler⁽¹⁶⁾

นิติปรัชญาพยายามค้นคว้าหาคำตอบอยู่ 3 ประการคือ

- (1) ปัญหาว่ากฎหมายที่แท้จริงคืออะไร (What the law really is?)
- (2) ปัญหาเกี่ยวกับการให้เหตุผลทางกฎหมาย (The problem of legal reasoning)
- (3) ปัญหาเกี่ยวกับคุณค่าที่เป็นภววิสัยในใจความต่าง ๆ ของกฎหมาย (The question of the objective value of our ideas of the law) ปัญหาเกี่ยวกับการประเมินคุณค่าของกฎหมายว่าดีหรือเลว ยุติธรรมหรืออยุติธรรมนั่นเอง.....Castberg⁽¹⁷⁾

(15) รองพล เจริญพันธ์, “นิติปรัชญา”, (มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2528), หน้า 6 รองพล เจริญพันธ์, “นิติปรัชญา”, (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2520), หน้า 3

(16) - (17) ปรีดี เกษมทรัพย์, “เอกสารประกอบการศึกษาวชิราวุฒินิติปรัชญา ชั้นปริญญาตรี ภาคหนึ่ง บทนำทางทฤษฎี”, อ่างแล้ว, หน้า 153

จากทรรศนะข้างต้น ๆ เราคงพอสรุปได้ว่านิติปรัชญาเป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายกับความยุติธรรม เป็นการศึกษาเพื่อให้เข้าถึงวิญญาณของกฎหมาย โดยมุ่งตอบคำถามที่ท้าทายเกี่ยวกับธรรมชาติของกฎหมายทั่วไปในลักษณะภาพรวมทั้งหมด มิใช่เป็นการศึกษากฎหมายฉบับใดฉบับหนึ่งหรือลักษณะใดลักษณะหนึ่ง แต่ศึกษาถึงกฎหมายทั้งหมดอย่างเป็นนามธรรมรวม ๆ ว่ามีธรรมชาติอันแท้จริงอย่างไร, มีเกณฑ์พิจารณาอะไรบ้างที่ชี้ถึงความสมบูรณ์หรือการดำรงอยู่ของกฎหมาย, จุดมุ่งหมายของกฎหมายคืออะไรและมันสัมพันธ์กับปัญหาเรื่องความยุติธรรมหรือจริยธรรมอย่างไรบ้าง, มีเหตุผลใดที่ทำให้เราต้องเคารพกฎหมายหรือกฎหมายกำเนิดขึ้นเพื่อรับใช้ใคร ฯลฯ เหล่านี้คงเป็นคำถามสำคัญ ๆ ที่การศึกษานิติปรัชญามุ่งแสวงหาคำตอบ

ก่อนที่จะผ่านประเด็นเรื่องนิยามความหมายหรือขอบเขตของวิชานิติปรัชญา (Legal Philosophy/Philosophy of law) จุดหนึ่งที่ควรพิจารณาเพิ่มเติม คือเรื่องความสับสนของถ้อยคำภาษาอังกฤษที่เกี่ยวข้องกับนิติปรัชญาเช่นกัน กล่าวคือคำว่า Jurisprudence ซึ่งมีผู้แปลความต่าง ๆ เช่น “นิติศาสตร์” (ดร.รองพล เจริญพันธ์), “ธรรมศาสตร์” (ดร.ปรีดี เกษมทรัพย์) หรือในอดีตก็มีผู้แปลคำนี้ว่า “ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป” ความหมายในเชิงเปรียบเทียบคำสองคำนี้คือ Legal Philosophy และ Jurisprudence นับว่ามีการทู่เมียงกันพอสมควรว่าเหมือนกันหรือแตกต่างกันหรือไม่

ทรรศนะฝ่ายหนึ่งเห็นว่า คำสองคำนี้จะต้องมีความหมายต่างกันโดยเห็นว่า Jurisprudence เป็นเรื่องการศึกษาวิเคราะห์ถึงความสมบูรณ์ของกฎหมาย โดยเฉพาะกฎหมายที่รัฐบัญญัติขึ้น (Positive Law) หรือกฎหมายที่เป็นอยู่ (Law as it is) ซึ่งหมายถึงกฎหมายที่ใช้บังคับอยู่จริง ๆ เท่านั้น มิได้ก้าวล่วงไปถึงการศึกษาความสัมพันธ์ของกฎหมายกับความยุติธรรมหรือจริยธรรมใด ๆ ในแง่นี้จึงเห็นว่า Jurisprudence มีความหมายแคบกว่า Legal Philosophy ทรรศนะในแนวนี้มีนักทฤษฎีกฎหมายชั้นนำของตะวันตกสนับสนุนหลาย ๆ ท่านที่ค่อนข้างเด่นมากในปัจจุบันคือ ศาสตราจารย์ ฮาร์ท (H.L.A.Hart) ซึ่งยืนยันว่า Jurisprudence และ Legal Philosophy ต้องมีความหมายต่างกันโดยเห็นว่า Jurisprudence เป็นศาสตร์เฉพาะของทฤษฎี Legal Positivism และควรจะหมายถึงการศึกษา Positive Law และระบบแห่งกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของรัฐที่จัดตั้งสถาบันชั้นมูลฐานต่าง ๆ เท่านั้น ซึ่งแต่ก่อนเรียกว่า Analytical Jurisprudence⁽¹⁸⁾

นอกจากนี้ทรรศนะที่เชื่อเรื่องความแตกต่างดังกล่าวยังพยายามยกตัวอย่างเปรียบเทียบว่า แม้ในประเทศฝรั่งเศส ก็ยังใช้คำว่า Jurisprudence ในความหมายเฉพาะว่าหมายถึง หลักกฎหมาย

(18) รองพล เจริญพันธ์, “นิติปรัชญา”, (มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2528), หน้า 8

ที่เกิดขึ้นจากคำพิพากษา หรือความรู้กฎหมายจากคำพิพากษา⁽¹⁹⁾.

ในอีกด้านหนึ่งที่เห็นตรงข้ามกับฝ่ายแรก ก็มองว่าทั้ง Jurisprudence และ Legal Philosophy โดยสาระแล้วไม่มีความแตกต่างกันคือต่างล้วนศึกษาทั้งกฎหมายที่เป็นอยู่ (Law as it is) และ กฎหมายที่ควรจะเป็น (Law as it ought to be) ซึ่งเป็นประเด็นเกี่ยวกับจริยธรรมของกฎหมาย หรือปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายกับความยุติธรรม ในข้อนี้ขอให้พิจารณาการแบ่งแยก สาขาวิชา Jurisprudence โดยนักนิติศาสตร์ผู้มีชื่อเสียงท่านหนึ่งชาวออสเตรเลีย คือ ศาสตราจารย์ สโตน (Julius Stone) ซึ่งแยกวิชาดังกล่าวออกเป็น 4 สาขาคือ⁽²⁰⁾

- (1) นิติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ (Analytical Jurisprudence)
- (2) นิติศาสตร์เชิงประวัติศาสตร์ (Historical Jurisprudence)
- (3) นิติศาสตร์เชิงจริยศาสตร์ (Ethical Jurisprudence)
- (4) นิติศาสตร์เชิงสังคมวิทยา (Sociological Jurisprudence)

การแบ่งแยกของศาสตราจารย์สโตนดังกล่าวโดยเฉพาะในสาขานิติศาสตร์เชิงจริยศาสตร์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับศาสตร์แห่งการนิติบัญญัติอันเกี่ยวกับความสัมพันธ์ ระหว่างอรรถประโยชน์หรือ ความยุติธรรมกับตัวบทกฎหมายที่รัฐจะได้ตราขึ้นใช้บังคับในส่วนนี้ย่อมเห็นได้ว่าครอบคลุมถึง เนื้อหาสาระของนิติปรัชญา หรือ Legal Philosophy โดยตรง

แม้ว่าทรรศนะของศาสตราจารย์สโตนซึ่งยกมาเป็นตัวอย่างจะมีผู้คัดค้านไม่เห็นด้วยก็ตาม ในปัจจุบันดูเหมือนจะเป็นที่ยอมรับกันว่าทั้ง Jurisprudence กับ Legal Philosophy หรือ Philosophy of law มีความหมายเป็นหนึ่งเดียวกัน คือต่างมุ่งศึกษาถึงเรื่องความสมบูรณ์ของกฎหมาย, ของ ระบบกฎหมาย หรือเรื่องหลักคุณค่าภายในกฎหมาย จนทำให้คิดเห็นกันมากขึ้นว่าเรื่องป้ายชื่อ หรือฉลากที่แตกต่างกันของทั้งสองวิชานี้ไม่ค่อยเป็นสาระอะไรนักในการถกเถียงเอาแพ้ชนะกัน ในเมื่อต่างมุ่งสู่การแสวงหาสัจจะเกี่ยวกับกฎหมายหรือมโนทัศน์โดยทั่วไปเกี่ยวกับกฎหมาย (general speculation about law) ซึ่งนับวันก็จะเพิ่มประเด็นถกเถียงใหม่ ๆ เกิดขึ้นตามวิวัฒนาการ และความซับซ้อนของสังคมที่เพิ่มขึ้น แม้นักปรัชญากฎหมายที่สำคัญของตะวันตกก็ต่างใช้ชื่อเรียก ตำราปรัชญากฎหมายต่าง ๆ กัน เช่น "Jurisprudence", "Legal theory", "Legal Science", "Legal Philosophy", "Philosophy of law" ซึ่งทั้งหมดต่างก็มีเนื้อหาพูดถึงเรื่องปรัชญากฎหมายทั้งสิ้น

(19) ปรีดี เกษมทรัพย์, "เอกสารประกอบการศึกษาวิชานิติปรัชญา ชั้นปริญญาตรี ภาคหนึ่ง บทนำทางทฤษฎี", อ้างแล้ว หน้า 53, หน้า 156

(20) ดู รองพล เจริญพันธ์, "นิติปรัชญา" (รามคำแหง), อ้างแล้ว, หน้า 7-8

ประเภทของนิติปรัชญา โดยทั่วไปในกลุ่มประเทศภาคพื้นยุโรปได้มีการจัดแบ่งประเภทของนิติปรัชญาออกเป็น 2 ประเภท หรือ 2 ภาค กล่าวคือ⁽²¹⁾

(1) ภาคประวัติศาสตร์ (Historical Part) เป็นการศึกษาถึงประวัติความคิดทางนิติปรัชญาในสมัยต่าง ๆ ซึ่งนับเป็นการปูพื้นฐานทำให้ทราบถึงวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของสำนักคิดต่าง ๆ ทางปรัชญากฎหมาย

(2) ภาคระบบ (Systematic Part) ศึกษาถึงรากฐานทางทฤษฎีทั่วไปของกฎหมาย, ธรรมชาติของกฎหมาย และศึกษาถึงปัญหารากฐานสำคัญเรื่องใดเรื่องหนึ่งในปรัชญากฎหมาย เช่น เหตุใดบุคคลทั่วไปจึงต้องเคารพปฏิบัติตามกฎหมาย, การตีแผ่แห่งต่อกฎหมายจะกระทำได้อย่างไร, ประกาศของคณะปฏิวัติถือเป็นกฎหมายหรือไม่, การคุมกำเนิดโดยการทำแท้งสมควรถือเป็นความผิดกฎหมายหรือไม่, การฆ่าตัวตายจะถือเป็นความผิดทางกฎหมายได้หรือไม่ เป็นต้น

นอกเหนือจากการแบ่งประเภทของนิติปรัชญาดังกล่าวแล้ว ยังอาจมีการจัดแบ่งที่แตกต่างออกไป ดังปรากฏในประเทศที่ใช้กฎหมายจารีตประเพณี ซึ่งแบ่งประเภทของนิติปรัชญาออกเป็น 3 ประเภท คือ

- (1) นิติปรัชญาทางประวัติศาสตร์
- (2) นิติปรัชญาเชิงวิเคราะห์
- (3) นิติปรัชญาเชิงวิจารณ์

อย่างไรก็ตามมีข้อน่าสังเกตว่า ถึงแม้จะมีการแยกประเภทของนิติปรัชญาออกมาในลักษณะค่อนข้างเด่นชัดดังปรากฏข้างต้น ในการศึกษาวิชานิติปรัชญาตามมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ทั้งในตะวันตกและในประเทศไทย ก็ปรากฏว่าไม่ค่อยจะมีเอกภาพนักในเนื้อหาการเรียนการสอนซึ่งเป็นลักษณะที่ค่อนข้างพิเศษ แตกต่างจากการศึกษาวิชากฎหมายอื่น ๆ

ในสหรัฐอเมริกาคณะนิติศาสตร์ในมหาวิทยาลัยชั้นนำทำการเปิดสอน วิชานิติปรัชญาในแง่มุมมองที่ไม่ต้องตรงกันทีเดียว ตัวอย่างเช่น คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (Harvard University) เปิดสอนวิชานิติปรัชญาถึง 5 สาขา คือนิติปรัชญาตามแบบฉบับดั้งเดิม, นิติปรัชญาสมัยใหม่, นิติปรัชญาว่าด้วยความรู้สึกผิดชอบชั่วดี, คณะนิติศาสตร์มหาวิทยาลัยเยล (Yale University) เน้นการศึกษาเรื่องแนวความคิดของ สำนักคิดทางนิติปรัชญา 6 สำนัก ; คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยโคลัมเบีย (Columbia University) เปิดสอนวิชานิติปรัชญาโดยศึกษาถึงปัญหาต่าง ๆ ในทางกฎหมาย,

(21) ปรีดี เกษมทรัพย์, “เอกสารประกอบการศึกษาวิชานิติปรัชญา ชั้นปริญญาตรี ภาคหนึ่ง บทนำทางทฤษฎี”, อ้างแล้ว, หน้า 154

ทฤษฎีกฎหมายธรรมชาติ, นิติปรัชญาในเชิงสังคมวิทยา, สัจธรรมในระบบกฎหมายอเมริกา และ ลัทธิมาร์คซิสต์ เป็นต้น⁽²²⁾

ในกลุ่มประเทศออสเตรเลีย (Australasia) อันได้แก่ ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ และ ปาปัวนิวกินี ก็ปรากฏเช่นกันถึงความแตกต่างของเนื้อหาที่เน้นศึกษา ในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ แม้จะปรากฏว่างานความคิดในสำนักปฏิฐานนิยมร่วมสมัย (Contemporary Positivism) ของศาสตราจารย์ ฮาร์ท (H.L.A.Hart) จะได้รับการพูดถึงมากที่สุดก็ตาม และดูเหมือนว่าการสอนนิติปรัชญาจะเป็นไปในลักษณะที่ต่างคนต่างสอน ต่างคนต่างพูดในเรื่องที่ตนให้ความสำคัญ และละทิ้งประเด็นหรือเรื่องที่ตนไม่สนใจ ในขณะที่เดียวกันการเรียนการสอนก็มักเป็นไปแบบผิวเผิน มิได้เจาะลึกเน้นลงในปัญหาใดอย่างจริงจัง⁽²³⁾

ปรากฏการณ์เกี่ยวกับความไม่เป็นเอกภาพของเนื้อหาการสอนนิติปรัชญาดังกล่าวก็เกิดขึ้นเช่นเดียวกันในคณะนิติศาสตร์ต่าง ๆ ของประเทศไทย ซึ่งปรากฏว่าบางมหาวิทยาลัยก็เน้นการศึกษาในแง่ประวัติศาสตร์ (Historical approach) บางมหาวิทยาลัยก็เน้นการศึกษาแบบวิเคราะห์ที่เป็นระบบ (Analytical and Systematic approach) โดยยึดเอาปรัชญากฎหมายในสำนักคิดใดสำนักคิดหนึ่งเป็นหลัก

ปัญหาเรื่องความไม่เป็นเอกภาพดังกล่าวคงเป็นเรื่องยากที่จะแก้ไขได้ทีเดียวสืบเนื่องจากนิติปรัชญาเป็นวิชาที่มีขอบข่ายกว้างขวางมาก อีกทั้งมีแง่มุมศึกษาในระดับลึกซึ่งยากจะหาจุดยุติได้หากต้องการศึกษาแบบลงรากลึกจริงจัง ๆ ลักษณะพิเศษเช่นนี้เองบวกกับความจำกัดของระยะเวลาเรียนหรือชั่วโมงการสอนนับเป็นสาเหตุที่ทำให้การสอนวิชานี้ มีแนวโน้มโดยธรรมชาติว่าจะเป็นไปในลักษณะที่ต่างคนต่างเลือกสอนในเรื่องที่ตนคิดว่าน่าสนใจ จุดนี้เองที่ทำให้ผู้เขียนต้องครุ่นคิดอยู่พอสมควรกับคำกล่าวของศาสตราจารย์ เพตัน (George Paton) ที่ว่า “ในที่สุดแล้วมันไม่เป็นเรื่องสลักสำคัญอะไร ถึงสิ่งที่แต่ละคนสอนในวิชานิติปรัชญา จุดมุ่งหมายน่าจะอยู่ที่การค้นคว้า เรื่องอะไรที่กระตุ้นหรือปลุกเร้าความสนใจของนักศึกษา และก็สอนสิ่งนั้นแก่พวกเขา”⁽²⁴⁾

นอกจากเรื่องเนื้อหาการสอนที่มีความแตกต่างกันแล้ว สถานะ (Status) ของวิชานิติปรัชญา ยังแตกต่างกันในแต่ละมหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบางแห่งจัดให้เป็นวิชาบังคับที่นักศึกษากฎหมาย

(22) ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน วิชาญ เครื่องงาม, “คำอธิบายความรู้เบื้องต้นทางนิติปรัชญา”, อ้างแล้ว, หน้า 13-14

(23) See Alan Fogg, “Content and Objectives of Jurisprudential Teaching in Australasia”, (The Journal of the Society of Public Teachers of Law, March, 1979), PP. 267-275

(24) Ibid, P. 262 (Footnote 2)

ทุกคนต้องเรียน แต่มหาวิทยาลัยบางแห่งก็จัดให้วิชานี้เป็นวิชาเลือก (optional) ตัวอย่างในต่างประเทศก็มีเช่นในกลุ่มประเทศออสเตรเลีย เอเชีย (Australasia)

จากการสำรวจปรากฏว่ามีมหาวิทยาลัยอยู่ 4 แห่งที่กำหนดให้วิชานี้เป็นวิชาบังคับมี 8 มหาวิทยาลัยที่ให้ถือเป็นวิชาเลือกและส่วนใหญ่ก็กำหนดให้ศึกษาวิชานี้ในชั้นปีสูง ๆ คือ ปี 3 หรือปี 4 ลักษณะเช่นนี้ก็คล้าย ๆ กับในสหรัฐอเมริกาที่จัดให้เป็นวิชาในชั้นปีสุดท้ายหรือมีเดียนั้นก็จัดให้เรียนในชั้นปริญญาโท หรือปริญญาเอก เนื่องจากเห็นว่าวิชานี้เป็นวิชาที่ค่อนข้างยาก จึงเห็นว่าก่อนศึกษาวิชานี้ ผู้ศึกษาควรมีพื้นฐานความรู้ทางกฎหมายเฉพาะด้านมาก่อนแล้วอย่างเพียงพอและอีกประการหนึ่งก็เพื่อป้องกันความสับสนอันอาจเกิดขึ้นหากผู้ศึกษาฝึกฝนหรือเชื่อมั่นในปรัชญากฎหมายบางสำนักมากเกินไป

สำหรับในเมืองไทย คงต้องกล่าวว่านิติปรัชญาค่อนข้างเป็นวิชาใหม่อยู่มาก ๆ ในวงวิชาการกฎหมายบ้านเรา แม้ว่าเนื้อหาสาระบางส่วนของนิติปรัชญา จะแทรกกระจัดกระจายอยู่ในวิชากฎหมายบางวิชามาแล้วเป็นเวลานาน เช่นใน “เล็กเซอร์ว่าด้วยกฎหมาย” ของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ (2468), “คำอธิบายวิชาธรรมศาสตร์” ของศาสตราจารย์ ดร.เอกราช (2475) หรือในตำราวิชาความรู้เบื้องต้นทางกฎหมาย, ตำราวิชาประวัติศาสตร์กฎหมาย แต่ทั้งหมดก็คงเป็นการพูดถึงเพียงบางส่วนหรือกระจัดกระจายมิใช่เป็นวิชาเอกเทศเพียงยังไม่ถึง 20 ปีที่วิชานี้เพิ่งจะได้มีการสอนอย่างจริงจังในมหาวิทยาลัยและจนถึงปัจจุบันได้มีการสอนวิชานี้ในมหาวิทยาลัยของรัฐและเอกชนทุกแห่ง โดยบางแห่งก็กำหนดให้เป็นวิชาบังคับ, บางแห่งก็ให้เป็นวิชาเลือก แตกต่างกันไป อย่างไรก็ตามก็ตีประเด็นปัญหาว่านิติปรัชญาควรเป็นวิชาบังคับหรือวิชาเลือกนั้นก็ขึ้นอยู่กับมีการถกเถียงโต้แย้งกันมานาน และคำตอบของเรื่องนี้ในที่สุดคงต้องขึ้นอยู่กับการตอบคำถามว่า การศึกษาวิชานิติปรัชญา มีความสำคัญและมีประโยชน์อย่างไรหรือวัตถุประสงค์อย่างไร

ความสำคัญและวัตถุประสงค์ของวิชานิติปรัชญา

ศาสตราจารย์ James Barr Ames อดีตคณบดีของคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (Harvard University) ได้เคยกล่าวไว้ว่า ในมหาวิทยาลัยชั้นนำของโลกนั้นโดยมากเขาไม่ได้สอนกันแต่เฉพาะความรู้กฎหมายคือ Knowledge of law แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่จะต้องสอนให้ซึมซาบเข้าไปในใจของนักศึกษาถึง “The Spirit of the law” ซึ่งแปลว่าดวงจิตและวิญญาณของกฎหมาย⁽²⁵⁾ คำกล่าวเช่นนี้โดยนัยย่อมเท่ากับเป็นการสนับสนุนให้ทำการเปิดสอนวิชากฎหมายในระดับลึกซึ่งเชื่อว่าจะนำไปสู่ความเข้าใจในสิ่งที่ถือว่าเป็นดวงจิตหรือวิญญาณของกฎหมาย

(25) รองพล เจริญพันธ์, “นิติปรัชญา”, (ธรรมศาสตร์), หน้า 3

และที่จุดนี้เองกระมังที่นิติปรัชญาได้เข้าสนองรับความต้องการดังกล่าวในฐานะเป็นวิชาซึ่งศึกษา เพื่อให้เข้าถึงวิญญาณของกฎหมาย

เมื่อพิจารณาในแง่เนื้อหาของสาระของนิติปรัชญาจากที่ได้กล่าวไว้แล้วตอนต้นดูคล้ายว่า ความรู้ความเข้าใจในนิติปรัชญาคงไม่อาจนำไปใช้ประโยชน์ในการประกอบวิชาชีพกฎหมายโดยตรง กระทั่งการหวังผลประโยชน์เพื่อการสอบเนติบัณฑิต หรือการสอบเป็นผู้พิพากษาหรืออัยการ การเรียนนิติปรัชญาก็อาจไม่มีผลเกื้อหนุนช่วยเหลืออย่างเป็นมรรคเป็นผลจริง ๆ อาจเป็นไปได้ว่า การศึกษานิติปรัชญาอาจทำให้โอกาสของนักศึกษาสอบผ่านเนติบัณฑิต ได้น้อยลงก็เป็นได้ คำที่วิชานี้อาจทำให้ผู้ศึกษารู้จักคิดตรองเกี่ยวกับกฎหมายอย่างกว้างขวางลึกซึ้งซึ่งมากขึ้น จนหลุดพ้นจากกรอบของวิธีเรียนรู้แบบนั่งวิเคราะห์แต่ถ้อยคำหรือหมกหมุ่นท่องจำเพียงคำพิพากษา ของศาลฎีกาตั้งที่นักศึกษามักปฏิบัติกันอยู่ในปัจจุบัน

ถ้าเช่นนั้นเราจะเรียนวิชานี้ไปทำไมเล่า หากไม่ปรากฏผลประโยชน์อันเป็นรูปธรรมในการสอบด้านวิชาชีพกฎหมาย

ประเด็นนี้ เบื้องแรกสุดคงต้องเริ่มจากการ ย้อนกลับไปพิจารณาทบทวนถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษาในระดับอุดมศึกษาหรือจุดมุ่งหมายของการวางหลักสูตรนิติศาสตร์บัณฑิต ซึ่งเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปแล้วว่าจะต้องเน้นทั้งเป้าหมายทางวิชาชีพ (Professional) และเป้าหมายทางวิชาการ (Academic) จะต้องมุ่งผลิตนักกฎหมายที่มีความสามารถในทางปฏิบัติและนักกฎหมายที่มีความรอบรู้ในวิชาการหรือทฤษฎีกฎหมายต่าง ๆ มหาวิทยาลัยจะต้องเป็นสถานที่ซึ่งผลิตบัณฑิตที่มีความสามารถในวิชาชีพพร้อม ๆ กับการผลิตบัณฑิต ซึ่งเป็นปัญญาชนที่รอบรู้เข้าใจโลกเข้าใจชีวิตพอสมควร ปัญญาชนที่มีจิตใจกว้างขวางซึ่งรู้จักคิดวิเคราะห์สิ่งต่าง ๆ อย่างเป็นอิสระและกล้าวิพากษ์วิจารณ์ในสิ่งที่เห็นว่าไม่ถูกต้อง จากแง่มุมนี้เองที่อาจเห็นได้ว่าแม้การศึกษานิติปรัชญาจะไม่ช่วยในการเรียนการสอนวิชากฎหมายอื่น ๆ ได้โดยตรง แต่อย่างน้อยที่สุดนิติปรัชญาก็อาจช่วยให้ผู้ศึกษารู้จักใช้เหตุผลได้ดีขึ้นในการทำงานโดยทั่ว ๆ ไป, ในการประกอบวิชาชีพกฎหมายต่าง ๆ ในสายงานด้านกระบวนการยุติธรรม หรือแม้กระทั่งในการใช้ชีวิตของเขาเองหรือต่อเพื่อนพ้องรอบข้างเขา

หากจะแยกแยะประโยชน์หรือวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิชานิติปรัชญาเป็นข้อ ๆ ดูเหมือนเราจะพบคำตอบได้ค่อนข้างมาก อาทิเช่น⁽²⁶⁾

เพื่อให้รู้และเข้าใจแนวความคิดทางปรัชญาที่อยู่เบื้องหลังกฎหมาย

(26) รายละเอียดเพิ่มเติมขอให้ดู สิทธิ ศิริไล, “ปรัชญากฎหมาย”, (มหาวิทยาลัยมหิดล, 2525), หน้า 2-3, วิชาญ เจริญงาม, “คำอธิบายความรู้เบื้องต้นทางนิติปรัชญา”, อ้างแล้ว, หน้า 19-20

- เพื่อให้รู้จักมองกฎหมายในเชิงปรัชญา
- เพื่อให้เข้าถึงวิญญาณของกฎหมาย เป็นนักกฎหมายที่มีจิตใจเป็นนักกฎหมาย (Legal mind) อย่างแท้จริง
- เพื่อให้ผู้ศึกษามีความรู้ความเข้าใจในบทบาทหรือความสำคัญของกฎหมายในสังคม
- เพื่อให้ผู้ศึกษารู้จักใช้ดุลยพินิจและหาเหตุผลกำกับการใช้ดุลยพินิจ
- เพื่อให้ผู้ศึกษาเข้าใจความหมายคำว่า “ทำนองคลองธรรม” เข้าใจว่าทำอะไรจริงจะได้กฎหมายที่ดีมาใช้ในสังคม ทำอย่างไรจึงจะทำให้สังคมมีความสงบสุขได้ภายใต้กฎหมาย ฯลฯ

ข้อความที่เป็นวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิชานิติปรัชญาข้างต้นนับว่ามีน้ำเสียงที่เป็นอุดมคติพอสมควรคือมองวัตถุประสงค์หรือประโยชน์ที่ค่อนข้างสวยเลิศจากการศึกษาวิชานี้ โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องการก่อให้เกิด Legal mind หรือจิตใจที่เป็นนักกฎหมายอย่างแท้จริง ซึ่งสามารถคิด วิเคราะห์ หรือวิจารณ์กฎหมายได้อย่างรวม ๆ การศึกษาให้รอบรู้เข้าใจกฎหมายในลักษณะที่เป็นภาพรวมเช่นนี้ นับว่ามีความสำคัญในแง่ที่ช่วยขยายโลกทัศน์ของผู้ศึกษาให้เป็นอิสระและกว้างขึ้น ทำให้หยั่งเห็นได้ถึง รากที่มาของกฎหมาย, ระบบคุณค่าต่าง ๆ ที่อยู่เบื้องหลังกฎหมายตลอดจนความสัมพันธ์ของกฎหมายที่มีต่อสิ่งอื่น ๆ อาทิ รัฐ, อำนาจอรัฐ, สังคม, จารีตประเพณี, ศิลธรรม การเรียนรู้เข้าใจกฎหมายอย่างเป็นทางการทั้งหมดเช่นนี้จึงน่าจะทำให้ผู้ศึกษากฎหมายมีจิตสำนึกหรือวิจรรณญาณในทางกฎหมายกว้างขวางขึ้น ซึ่งต่างไปจากการเรียนรู้กฎหมายเป็นฉบับ ๆ หรือเป็นเรื่อง ๆ ดังที่เคยทำกัน เช่น เรียนกฎหมายแพ่งก็ศึกษาแต่รายละเอียดของกฎหมายแพ่ง ซึ่งแยกออกเป็นบรรพ ๆ ไป ทรัพย์บ้าง, หนี้บ้าง, นิติกรรมสัญญาบ้าง หรือครอบครัวบ้าง เรียนกฎหมายอาญาก็ศึกษาแต่รายละเอียดของตัวบทแต่ละมาตราว่ามีสาระสำคัญอย่างไร มีองค์ประกอบอย่างไร ในเรื่องเจตนา, ประมาท, ลักทรัพย์, ฉ้อโกง, ยักยอก อะไรต่าง ๆ ทำนองนี้ ซึ่งเป็นการเรียนในส่วนรายละเอียดของกฎหมายแต่ละฉบับที่เข้าใจว่าถูกต้องสมบูรณ์แล้ว ไม่มีการตั้งคำถามว่ากฎหมายฉบับนั้นฉบับนี้ดีหรือไม่ดีอย่างไร หรือมันถูกเขียนถูกตราขึ้นด้วยวัตถุประสงค์อะไร มีเงื่อนไขทางสังคมอะไรบ้างที่ผลักดันให้กฎหมายนั้น ๆ เกิดขึ้น การเรียนในลักษณะของรายละเอียดวิชาแต่ละวิชาดังกล่าว แน่นนอนว่าด้านหนึ่งมันเป็นการสอนให้เชี่ยวชาญในกฎหมายแต่ละแขนงซึ่งจะเป็นประโยชน์ ต่อการประกอบอาชีพด้านกฎหมายในอนาคตไม่ว่าจะเป็นผู้พิพากษา ทนายความ อัยการ หรือนิติกรทั่ว ๆ ไป แต่การเน้นวิธีการศึกษากฎหมายเป็นเรื่อง ๆ อย่างเดียวเช่นนี้ ก็อาจส่งผลให้นักกฎหมายเห็นแต่รายละเอียดของกฎหมายเป็นเรื่อง ๆ แต่ไม่เห็นภาพรวมของกฎหมายทั้งหมด เข้าทำนอง “เห็น

พฤษแต่ไม่เห็นไพร” เสมือนการเข้าไปหลงวนเวียน อยู่ใจกลางป่า มองเห็นแต่ต้นไม้เป็นต้น ๆ แต่มองไม่เห็นป่า แล้วก็มองว่าต้นไม้แต่ละต้นที่ตนได้เห็น หรือสัมผัสเป็นต้นที่สวยงามที่สุด, สมบูรณ์ที่สุดแล้ว เพราะไม่รู้ว่าจะเอาอะไรไปเป็นเกณฑ์แยกแยะระหว่างต้นไม้ที่ดีกับต้นไม้ที่ไม่ดีหรือไม่สมบูรณ์ ขณะเดียวกัน ผลลัพธ์ประการสำคัญของการก้มหน้าก้มตาศึกษากฎหมายเป็นเรื่อง ๆ โดยไม่มีการตั้งคำถามไว้ในใจเลยเกี่ยวกับความชอบธรรมของกฎหมาย บ่อยครั้งที่เดียวที่ทำให้ นักกฎหมายติดอยู่กับมายาภาพเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายอันมีอาจแต่จะต้องได้ กลายเป็น พวกกฎหมายนิยม (Legalism) อย่างสุดโต่งและจุดนี้เองที่เราจะได้ยินคำวิพากษ์วิจารณ์นักกฎหมาย จากนักวิชาการแขนงอื่นว่าเป็นพวกคับแคบหรือมีแนวโน้มอนุรักษนิยมโดยทั่วไป

เมื่อมองเปรียบเทียบในแง่แล้ว การศึกษาวิชานิติปรัชญาจึงคล้ายกับเป็นการดึงนักศึกษา กฎหมายออกจาก “ป่าของกฎหมาย” ที่เคยหมกหมุ่นลุ่มลุ่มคล้ำพิศเพราะห้กฎหมายที่ละฉบับ ๆ ดึงผู้ศึกษาให้ออกมาห่างแล้วมองกลับไปอีกทีให้เห็นธรรมชาติ หรือภาพรวมของกฎหมายทั้งหมด กล่าวโดยอุปมา ก็คือการดึงออกมาให้ห่างจากป่าหรือดึงออกมาให้พ้นสภาพจากการเป็นคนป่า เพื่อที่จะมองให้เห็นและวิจารณ์ได้ว่า ป่านั้นรูปร่างโดยส่วนรวมเป็นอย่างไร และมีความสัมพันธ์ กับภูเขาหรือแม่น้ำลำธารอย่างไร ในประเด็นอุปมาสรุปเช่นนี้ J.W.Harris ผู้เขียนตำรา “Legal Philosophies” ได้กล่าวไว้คล้าย ๆ กันว่า การศึกษานิติปรัชญาหรือธรรมศาสตร์มีสาระสำคัญที่ มุ่งสู่การฝึกฝนหรือเปลี่ยนแปลงนักกฎหมายให้กลับสู่ฐานะการเป็นประชาชนธรรมดา และฝึกฝน ประชาชนธรรมดาคนนี้ให้เป็น LEGAL CRITIC หรือนักวิจารณ์กฎหมายต่อไป

ในขณะที่เดียวกันกระบวนการสร้างความเป็นนักวิจารณ์กฎหมายเช่นนี้ หากใช้ว่าจะเป็นการทำลายความสามารถทางวิชาชีพด้วยไม่ สืบแต่การจะเป็นนักกฎหมายที่ดียิ่งขึ้นนั้น ก็ไม่ต่าง จากลักษณะของสถาปนิกหรือนักฟิสิกส์ที่ดีซึ่งจำต้องประกอบด้วยจิตใจที่เปิดกว้างรับรู้ต่อ กระบวนการความคิดในเรื่องที่ลึกซึ้งต่าง ๆ เกี่ยวกับชีวิต ซึ่งอยู่นอกขอบเขตความรู้ในสาขาวิชาชีพ ของเขาโดยตรง และจิตใจที่เปิดกว้างดังนี้ย่อมนำไปสู่ความจำเป็นต้องมีปรัชญาความคิดในแบบ ฉบับของเขาเอง ความรู้ในการศึกษานิติปรัชญาจึงสนองตอบความจำเป็นในส่วนนี้⁽²⁷⁾

อย่างไรก็ตาม แม้ก่อนหน้าเราจะพูดถึงเรื่อง Legal mind หรือ Legal critic สิ่งหนึ่ง ที่ฟังต้องย้ำเน้นคือ การศึกษานิติปรัชญามีใช่เป็นเพียงการท่องจำชื่อนักปรัชญากฎหมายคนสำคัญ ตลอดจนแนวคิดของเขาหรือจดจำเพียงข้อสรุปหรือข้อโต้แย้งเกี่ยวกับธรรมชาติของกฎหมายที่ ปรากฏในหนังสือ จุดมุ่งหมาย(ที่ค่อนข้างเป็นอุดมคติ) ของปรัชญากฎหมายคงวางอยู่บนเรื่อง

(27) W.W. Buckland, “Some Reflections on Jurisprudence”, P.47 as cited in R.W.M. Dias, “Jurisprudence”, (London, Butterworth, 1976), P. 21

การปลูกเร้าผู้ศึกษาให้มีความคิดทางกฎหมายที่เคลื่อนไหวอยู่เสมอ รู้จักการจัดระเบียบความรู้ หรือข้อมูลต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ หรืออย่างมีระบบขณะเผชิญกับปัญหาทางกฎหมาย ที่สำคัญคือการสนับสนุนให้เกิดตรรกะวิจารณ์ (Critical Thinking) มีความคิดที่เป็นตัวของ ตัวเอง (Self-reliant Thought) โดยผ่านการอธิบายความคิดทางปรัชญากฎหมาย และโดยผ่านการชี้ (ตัวอย่าง) ของจุดอ่อนหรือความบกพร่องอันปรากฏในความคิดนั้น ๆ กล่าวในที่สุดแล้ว จุดมุ่งหมายของนิติปรัชญา คงเน้นที่ผลการจัดระบบ “วิธีคิด” (Methods of thought) มากกว่าผลในด้านการเพิ่มพูนข้อมูล ความรู้ซึ่งตรงกับความหมายของคำว่า “ปรัชญา” อันเน้นเรื่อง ปัญญา (wisdom) หรือความสามารถในการใช้ความคิดซึ่งมิใช่เป็นเรื่องตัวความรู้ (Body of Knowledge) อันเป็น “ผล” ของการใช้ความคิด⁽²⁸⁾ และแน่นอนว่าเมื่อยึดจุดหมายอุดมคตินี้ไว้ แล้ว การเรียนการสอนให้เกิด “ปัญญา” มากกว่า “ความรู้” เช่นนี้ย่อมเป็นภาระยากยิ่งแก่ทั้ง ผู้สอนและผู้เรียน แต่ก็ดูเหมือนเราไม่อาจหลีกเลี่ยงภาระหนักดังกล่าวได้กระมัง หากเรายอมรับ และเข้าใจความหมายหรือจุดมุ่งหมายของการเป็น “ปัญญา” ชนหรือบัณฑิต อันแท้จริง ซึ่ง มิใช่เป็นหุ่นยนต์หรือนกแก้วนกขุนทองที่มีปัญญาห้อยท้ายเท่านั้น

หันไปจากนี้ ขอบเขตแห่งเนื้อหานิติปรัชญาที่สัมพันธ์กับการถกเถียงในประเด็นด้าน ศิลธรรมหรือจริยธรรมต่าง ๆ ในสังคมอยู่มาก ย่อมยังความสำคัญเพิ่มขึ้นแก่การศึกษาเป็นการ ขานรับกับแนวโน้มการจัดหลักสูตรอุดมศึกษาในทศวรรษปัจจุบันที่เพิ่มการตื่นตัวเน้นความสำคัญ ของการบ่มเพาะจิตสำนึกทางด้านจริยธรรมให้เข้มแข็งมากขึ้น ทั้งนี้เพื่อเป็นการรับมือกับสภาพ ความเสื่อมโทรมทางคุณค่า, จริยธรรมในสังคมซึ่งปรากฏตัวมากขึ้นพร้อม ๆ กับการพัฒนาทาง สังคม

หลังจากได้พูดถึงเรื่องความหมาย, วัตถุประสงค์ หรือความสำคัญของวิชานิติปรัชญา กันมาพอสมควรแล้ว สิ่งซึ่งใคร่กล่าวถึงต่อคือรายละเอียดของหัวข้อเพิ่มขึ้นในเนื้อหาวิชานิติ ปรัชญา ดังได้กล่าวเป็นอารัมภบทมาแล้วถึงความหมายโดยสรุปของนิติปรัชญาว่าเป็นการศึกษา ถึงเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายกับความยุติธรรม เรื่องธรรมชาติของกฎหมายโดยส่วน รวมและนอกจากนี้ยังรวมถึงเรื่องความสัมพันธ์ ระหว่างกฎหมายกับหลักคุณค่าอื่น ๆ ในสังคม อาทิ ศิลธรรม, อิสรภาพ, ความเสมอภาค, หลักเรื่องรรถประโยชน์ (Utilitarianism) หรือ ประโยชน์สุขของสังคมซึ่งเป็นการพิจารณาในเชิงมิติทางสังคมของกฎหมาย (Social dimension of law) หรือบริบททางสังคม (Social context) ภายในกฎหมาย ภายในปริมณฑล(ซึ่งอันที่จริง

(28)R.H.S. Tur, “Jurisprudence and Practice”, (The Journal of the Society of Public Teachers of Law, March 1976, Vol. XIV, No.1) PP.40-42

ค่อนข้างไร้ขอบเขต) เกี่ยวกับการศึกษากฎหมายในเชิงปรัชญาดังกล่าว จึงมีเรื่องราวหรือคำถามหลัก ๆ ที่ชวนให้ขบคิดมากมาย ดังเช่นคำถามที่เคยกล่าวไว้ตอนเริ่มต้นแล้วว่ากฎหมายคืออะไร, อะไรคือเงื่อนไขความสมบูรณ์ของกฎหมาย, กฎหมายกับความยุติธรรมสัมพันธ์กันอย่างไร, เป็นไปได้ไหมที่กฎหมายจะขัดแย้งกับความยุติธรรม ถ้าได้ผลจะเป็นอย่างไร, จริงหรือที่เราทุกคนต่างล้วนมีหน้าที่ทางศีลธรรม (Moral duty) ที่จะต้องเคารพเชื่อฟังกฎหมายในทุกกาละโดยไม่ต้องคำนึงว่ากฎหมายนั้น ๆ จะมีเนื้อหาสาระที่ชอบธรรมหรือไม่ประการใด, สิ่งที่เราเรียกกันว่า "หลักนิติธรรม" (The Rule of Law) มีความศักดิ์สิทธิ์หรือคุณค่าในตัวของมันเองเสมอไปหรือไม่, นิติรัฐ (Legal state) คืออะไรมีความหมายในทางลบได้หรือไม่, กฎหมายมีความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจหรือการเมืองเพียงใด

เหล่านี้ นับเป็นตัวอย่งคำถามสำคัญที่อาจถือเป็นหัวใจศึกษาในวิชานิติปรัชญาที่จะได้พูดถึงกันต่อไป และการตอบคำถามดังกล่าวต่างก็มีแง่มุมหรือวิธีการเข้าสู่คำตอบอย่างเป็นระบบต่าง ๆ กัน สุดแล้วแต่แนวความคิดทางทฤษฎีหรือความเชื่อถือในสำนักคิดทางปรัชญากฎหมาย ซึ่งมีปรากฏอยู่หลายทฤษฎีหลายสำนัก นับแต่

- สำนักกฎหมายธรรมชาติ (Natural law School)
- สำนักปฏิฐานนิยมทางกฎหมายหรือสำนักกฎหมายบ้านเมือง (Legal Positivism)
- สำนักกฎหมายประวัติศาสตร์ (Historical School of Law)
- สำนักนิติศาสตร์เชิงสังคมวิทยา (Sociological Jurisprudence)
- สำนักสัจนิยมทางกฎหมาย (Legal Realism)
- ทฤษฎีเกี่ยวกับกฎหมายและรัฐของฝ่ายมาร์กซิสต์ (Marxist Jurisprudence, Marxist theory of law and state)

โดยทั่วไปแล้วสำนักคิดหรือทฤษฎีทางกฎหมายต่าง ๆ เหล่านี้ ต่างมีลักษณะเฉพาะในแนวคิดที่พิจารณาธรรมชาติหรือบทบาทของกฎหมายหลากหลายต่างกัน นับแต่ การเน้นความสำคัญที่ข้อเท็จจริงอันปรากฏเกี่ยวกับกฎหมาย ไม่ว่าจะ เป็นในด้านลักษณะความเป็นคำสั่ง, บรรทัดฐานหรือกฎเกณฑ์ที่รัฐาธิปัตย์สร้างขึ้น (Legal Positivism), การเน้นธรรมชาติในเชิงอุดมคติของกฎหมาย (Natural Law), การเน้นความสำคัญของจารีตประเพณี หรือวัฒนธรรมในฐานะเป็นแหล่งที่มาอันมีลักษณะเฉพาะตัวของกฎหมาย (Historical School of Law), การเน้นบทบาทการทำงานของกฎหมายในเชิงสร้างสรรค์ เพื่อการคานผลประโยชน์ขัดแย้งต่าง ๆ ในสังคม (Sociological Jurisprudence / Functional Jurisprudence), การเพ่งความสำคัญต่อพฤติกรรมของเจ้าหน้าที่ผู้ใช้อำนาจพิจารณาพิพากษาหรือวินิจฉัยสั่งการตามกฎหมายต่าง ๆ

(Legal Realism) หรือการเน้นบทบาททางการเมืองของกฎหมายในแง่การรับใช้ผลประโยชน์ของผู้มีอำนาจในสังคม (Marxist Jurisprudence)

แม้ว่าแกนกลางความสนใจข้างต้นของแต่ละสำนักคิดดูเหมือนจะมีมุมมองปัญหาต่างทิศทางกัน และแม้ว่าจะมีการโต้แย้งวิพากษ์วิจารณ์แนวคิดของแต่ละฝ่ายตั้งที่มีการศึกษาในรายละเอียดต่อไป น่าสังเกตเป็นเบื้องต้นว่า เมื่อมองภาพรวมความคิดทั้งหมดในท้ายที่สุดแล้ว เราจะสรุปได้ใหม่ว่าแท้จริงแล้วความคิดของสำนักคิดเหล่านี้ ต่างมีลักษณะเสริมแต่งซึ่งกันและกันมากกว่าจะขัดแย้งกัน ถูกหรือไม่ว่าการยืนยันความชอบธรรมในความคิดใดความคิดหนึ่งแบบเคร่งครัดมีรี ล้วนรังแต่จะสร้างความคลุมเครือหรือมองข้ามลักษณะปฏิสัมพันธ์เชิงเหตุผลเกื้อหนุนกันดังเพิงกล่าวมา⁽²⁹⁾ คำอธิบายเชิงปรัชญากฎหมายของแต่ละสำนักคิด หากศึกษากันโดยตลอดแล้ว เราคงไม่อาจปฏิเสธได้ถึงความมีเหตุมีผลในทุกแนวคิดขณะเดียวกันที่แต่ละแนวคิดนั้น ๆ ต่างมีจุดอ่อนในเรื่อง “ความเกินเลย” บรรจุอยู่ในระดับหนึ่ง ๆ การเน้นความสำคัญในประเด็นที่ตนสนใจฝ่ายเดียวหรือจนเลยเถิดดังกล่าวนี้อเองที่เปิดจุดอ่อนให้วิพากษ์วิจารณ์กัน และดูเหมือนว่า “ความเกินเลย” ในแต่ละแนวคิดบ่อยครั้งจะมีกำเนิดหรือเป็นปฏิกริยาสัมพันธ์กับ “ความเกินเลย” อันเกิดขึ้นก่อนหน้า ว่าไปแล้ว มนุษย์ดูเหมือนจะเป็นสัตว์โลกที่มีความมุ่งมั่นทะเยอทะยานเหลือเกินในการเอาชนะข้อจำกัดหรือความบกพร่องอันปรากฏในโลกแห่งความคิดและโลกแห่งความเป็นจริง ทว่าความจำกัดในภูมิปัญญาของมนุษย์เอง, การที่มนุษย์ต้องตกอยู่ภายในวงล้อมของอิทธิพลของสถานการณ์ที่เป็นจริงในยุคสมัยของเขา, ความซับซ้อนและเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาของความเป็นจริงด้านต่าง ๆ ของสังคม สิ่งเหล่านี้เมื่อบวกกับชีวิตหนึ่งอันแสนสั้นของมนุษย์ผู้อ้างตนเป็นนักคิดนักปราชญ์ต่าง ๆ ล้วนเป็นเหตุปัจจัยสำคัญอันมักสร้างลักษณะ “ความเกินเลย” (ไม่ว่าเร็วหรือช้า) ให้เกิดต่อแนวคิดที่คิดค้นขึ้น แต่แม้กระนั้น “ความเกินเลย” อันเกิดขึ้นในแต่ละครั้งก็ดูเหมือนจะเสริมแต่งแก้ไขความบกพร่องอันดำรงอยู่ใน “ความเกินเลย” ก่อนหน้าอยู่เนื่อง ๆ

น่าคิดว่า หากสภาพการณ์เป็นเช่นนี้สืบต่อไปแล้ว เป็นไปได้เพียงใดที่เราจะค้นพบ “ทางสายกลาง” หรือ จุดสิ้นสุด / ลงตัว ของการถกเถียงทางนิติปรัชญา ต่อคำถามนี้ผู้เขียนคิดว่า เป็นไปได้ที่เราจะค้นพบ “ทางสายกลาง” ดังกล่าว และแท้จริงแล้วคงต้องถือว่าเป็นภาระอันสำคัญยิ่งด้วยซ้ำของผู้ศึกษาทุกคน ในการร่วมแสวงหาคำตอบนี้ กระนั้นก็ดี เราอาจต้องตระหนักเพิ่มเติมว่า ทางสายกลางของปัญหาหนึ่ง ๆ ย่อมดำรงอยู่และอาจค้นพบได้ แต่ตัวปัญหานั้นต่าง

(29) โปรดดู George Whitecross Paton, “A Text Book of Jurisprudence”, (The English Language Book Society & Oxford University Press, 1964), P. 4

หากที่มีได้ดำรงอยู่ในสภาพเดิมของมันตลอดไปเราคงต้องยอมรับว่า ความเปลี่ยนแปลงในกิจกรรมด้านต่าง ๆ ของสังคมมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับแต่ช่วงปลายคริสต์วรรษที่ 19 ได้นำไปสู่ความขัดแย้งทางด้านความคิด, อุดมการ รวมทั้งได้สร้างเงื่อนไขทางสังคมที่เลวร้ายต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ สิ่งเหล่านี้เองที่ได้สร้างตัวปัญหาใหม่ ๆ ให้เราต้องร่วมกันแสวงหาทางสายกลางอย่างไม่สิ้นสุด และสิ่งเหล่านี้เองที่ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในโลกทรรศน์ด้านต่าง ๆ รวมทั้งนิติปรัชญาด้วย จนทำให้นิติปรัชญาในปัจจุบันมีขอบเขตที่ขยายกว้างจนยากแก่การกำหนด⁽³⁰⁾ บนความเปลี่ยนแปลงเช่นนี้เองที่ได้เพิ่มข้อคิดข้อเขียนทางนิติปรัชญาเกี่ยวกับปัญหาห้วงสมัย อาทิเช่น ปัญหาเรื่องการทำแท้งโดยเสรี, สิทธิของพวกกรักร่วมเพศ, สิทธิในการทำลายชีวิตของตนเอง, ปัญหาเกี่ยวกับการต่อแฝงคัดค้านความไม่ชอบธรรมที่เนื่องด้วยการใช้อำนาจรัฐ, การทำลายธรรมชาติแวดล้อมหรือการแข่งขัน, ละสมอาวุธนิวเคลียร์ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามบนความหลากหลายหรือพลวัตรของปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวนั้น เราจะสรุปได้หรือไม่ว่า มีประเด็นพื้นฐานบางประการที่ปรากฏร่วมอยู่ในปัญหาต่าง ๆ เหล่านั้น ในที่นี้ข้อคิดของ Friedmann ที่มองว่า “ปัญหาเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายแห่งชีวิต” เป็นคำถามพื้นฐานที่ศาสตร์ต่าง ๆ ในทางสังคมศาสตร์ต่างมุ่งแสวงหาคำตอบพร้อม ๆ กับการที่เขาพิจารณาธรรมชาติของนิติปรัชญาในแง่เป็นศาสตร์ประยุกต์ที่อยู่ระหว่างปรัชญาและทฤษฎีการเมือง⁽³¹⁾ อาจนับเป็นบทสรุปที่น่าสนใจอย่างมาก จากการเชื่อมโยงปัญหาระดับมหภาค(สังคม) และจุลภาค(ชีวิต) เข้าด้วยกัน ซึ่งนับได้ว่าพอ ๆ กับหรือคล้ายคลึงกับบางทรรศนะทางนิติปรัชญาเช่นกันที่เน้นความสำคัญอย่างยิ่งเรื่อง “จุดมุ่งหมายแห่งการดำรงอยู่ของสังคม”⁽³²⁾ หรือเรื่อง “การแสวงหาการปลดปล่อยตนเองหรือการปลดปล่อยสังคม”⁽³³⁾

หากประเด็นพื้นฐานดังกล่าวพอเป็นที่รับฟังกันได้ บางทีแล้วพร้อมกับการเริ่มต้นศึกษานิติปรัชญา เราอาจจำต้องใคร่ครวญหยั่งหาถึงจุดหมายแห่งชีวิตอันแท้จริง เพื่อนำคำตอบที่เชื่อว่าถูกต้องนั้นเป็นมาตรฐานกำกับกับการแสวงหา “ทางสายกลาง” หรือ คำตอบของเราเองต่อข้อถกเถียงต่าง ๆ ทางนิติปรัชญาอันปรากฏถัดไป

(30) ดูเปรียบเทียบ R.W.M. Dias, “Jurisprudence”, Op.cit., P.1, P.3

(31) W. Friedman, “Legal Theory”, Op.cit., P.82

(32) George Whitecross Paton, “A Text Book of Jurisprudence”, Op.cit., P.41

(33) Chatrapati Singh, “Law From Anarchy to Utopia”, (Delhi, Oxford University Press, 1986), P.VII

“บทบัญญัติในข้อ 1 และข้อ 2 แห่งประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 43 พ.ศ. 2503 เป็นบทบัญญัติแห่งกฎหมายที่มีข้อความขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2511 ม.157, 159, 160 และ ม.27 ใ้บังคับอีกต่อไปไม่ได้ เนื่องจาก ป.ว. ดังกล่าวได้ให้อำนาจเจ้าหน้าที่ฝ่ายบริหารมีอำนาจสั่งให้ส่งตัวบุคคลที่เห็นว่าเป็น อันธพาลไปยังสถานอบรม และฝึกอาชีพได้ เท่ากับเป็นการให้อำนาจทำการพิจารณา พิพากษารรทคดี และลงโทษบุคคลได้เป็นการตั้งศาลขึ้นใหม่ขัดกับรัฐธรรมนูญ นอกจากนี้ ป.ว. ดังกล่าวยังมีได้กำหนดระยะเวลาของโทษที่แน่นอนไว้ ไม่มีขอบเขตกำหนดเวลา สิ้นสุด ทำให้โทษที่ได้รับไม่สอดคล้องกับความผิดที่ถูกกล่าวหา และไม่เป็นธรรมชาติต่อรัฐธรรมนูญ ม.27”

ความเห็นในคดีอาญาหมายเลขคำที่ 918/2512
ของศาลแขวงอุบลราชธานี